
KAKVA BUDUĆNOST ZA BOSNU I HERCEGOVINU?

DEJAN JOVIĆ

Ni danas, nešto više od osam godina otkako je u Parizu potpisan Daytonski sporazum (14. decembra 1995), nije sasvim jasno kakva će biti politička budućnost te zemlje. Po mnogo čemu izuzetak, Bosna i Hercegovina je danas jedina međunarodno priznata evropska država bez pune formalno-pravne suverenosti, a pod nekom vrstom “protektorata” Ujedinjenih naroda. Daytonski je sporazum očigledno uspio zaustaviti rat, i uspostaviti kakvu-takvu stabilnost. Bez obzira na prigovore koji se međunarodnim faktorima upućuju iz akademskih i političkih krugova, međunarodna je intervencija bila uspješna u tom svom glavnom cilju. Bez nje, rat bi u Bosni i Hercegovini možda još uvijek trajao, a broj žrtava bio bi još veći. Također, šanse da se ta država “sačuva” kao bilo kakva politička cjelina, bile bi male – gotovo nikakve. Međunarodna je intervencija ipak uspjela zaustaviti rat i očuvati “vanjske zidove” bosansko-hercegovačke države – a time je, moglo bi se reći, uspjela u svoja dva glavna cilja. Istodobno, daytonska formula nije zanemarila pitanje unutrašnjeg pluralizma, iako ga je uglavnom svela na etnički pluralizam – naročito u odnosu na Srbe i (sporazumom legitimiranu) Republiku Srpsku. Već samim time – postizanjem mira, očuvanjem Bosne i Hercegovine kao jedine međunarodno priznate države na cijelom teritoriju nekadašnje Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine, te postavljanjem temelja pluralističkoj unutrašnjoj strukturi te države – Daytonski se sporazum mora ocijeniti kao uspjeh međunarodne (prije svega američke) diplomacije.

Međutim, gotovo desetljeće nakon završetka bosansko-hercegovačkog rata, ostaje otvoreno pitanje – je li daytonska formula trajno ili privremeno rješenje za Bosnu i Hercegovinu? Može li se takav

“bosanski izuzetak” održati trajno? I – što je možda još i važnije: treba li se održati trajno? Je li Daytonski sporazum samo “tranzicijska” formula koja bi Bosnu i Hercegovinu morala stabilizirati, a Bosance i Hercegovce zaštititi od nasilja kako bi se u nekim boljim vremenima sami dogovorili o trajnijem političkom rješenju – ili je on manje-više nepromjenjiva formula o kojoj više nema razgovora, i koja se ne smije mijenjati? Hoće li Bosna i Hercegovina, drugim riječima, zauvijek ostati pod protektoratom Ujedinjenih naroda – ili će se odgovornosti i ovlasti koje sada ima Visoko predstavništvo postupno prenositi na demokratski legitimirane (izabrane) narodne predstavnike?

48 Pitanje je tim važnije jer dotiče problem legitimnosti političkog poretka uspostavljenog Daytonskim sporazumom. Bez obzira, naime, na njegove uspjehe, Daytonski je sporazum prije svega “tuđih ruku djelo”. O njemu Bosanci i Hercegovci nisu imali mogućnosti da se izjasne, primjerice na referendumu (ili referendumima). Štoviše, sama daytonska formula u sebi uključuje (privremeno, ali na neodređeni rok) ograničenje suverenosti, a time i suspendiranje demokracije. One političke stranke i pojedinci koji bi djelovali protiv tog sporazuma izložili bi se riziku izolacije i političkih zabrana. Destruktivan odnos prema Daytonskom sporazumu kažnjava se udaljenjem iz javnog života, a u nekim (drastičnijim) slučajevima i zabranom putovanja u/ili tranzita kroz zemlje Europske unije i Sjedinjene Države. Bosansko-hercegovačka demokracija ne samo da nije razvijena u ovih desetak godina – ona je suspendirana u legalnom i institucionalnom smislu. Iznad volje naroda postavljen je međunarodni arbitar – Visoki predstavnik – koji ima ovlasti poništiti demokratski izraženu volju naroda onda kad drži da bi se time ugrozila stabilnost države ili prava grupa i/ili pojedinaca u njoj. Bosna i Hercegovina je tako očuvana i stabilizirana, ali nije demokratski legitimirana. Visoki predstavnik ima ulogu vrhovnog arbitra u sporovima, poziciju kakvu je u bosansko-hercegovačkoj povijesti imao neki “udaljeni vladar”, poput austrougarskog cara ili jugoslavenskog predsjednika. Njegova je pozicija “neutralna” upravo zato što ne pripada narodu (odnosno, narodima – ovisno o političkoj poziciji koju netko ima) koji žive u Bosni i Hercegovini. Njegov autoritet nije utemeljen na tome što izražava volju tog naroda (dakle, time što bi bio demokratski legitimiran) nego time što štiti vrijednosti koje bi demokracija (barem u svojoj čistoj formi – kao “brojanje glasova”) mogla dovesti u pitanje. Te vrijednosti su prije svega stabilnost i prava manjih, slabijih (pa i pojedinaca) u bosansko-hercegovačkoj državi. Visoki predstavnik je zaštitnik “vjere” (*the Defender of the Faith*), pri čemu se ta “vjera” naziva – liberalnom demokracijom. Ili, preciznije, on je zaštitnik liberalne komponente (prava manjina, individualna prava, vrijednosti liberalizma), pred demokratskom komponentom (odlučivanje veći-

ne, brojanje glasova, poštovanje volje većine). U toj misiji treba tražiti razloge politike protivljenja dosadašnjih Visokih predstavnika formiranju bilo kakvog *bosanskog demosa* i njegovih institucija – i istodobnoj zaštiti postojeće “tro-nacionalne” strukture same bosansko-hercegovačke “države”. Formiranje *demosa* moglo bi doista uspostaviti demokraciju – ali sve dok nema jamstva da bi ta demokracija bila doista liberalna po svom karakteru, to bi bilo suviše riskantno. Bosna i Hercegovina tako ostaje (po slovu Daytonu, i po politici koju su Visoki predstavnici provodili) *tro-nacionalna* država, zamrznuta u svom demokratskom razvoju.

To zamrzavanje tro-nacionalne strukture, te održavanje institucija koje donekle podsjećaju na prethodne imperijalne ili socijalističke strukture, na jednoj je strani doprinijelo uspostavi stabilnosti. Ali, radi se o konzerviranju starog, a donekle i arhaičnog (u Europi prevladanog) modela održanja stabilnosti, u kome se ne mogu razvijati ni liberalne vrijednosti, ni liberalno-demokratske institucije. Paradoksalno – međunarodni se predstavnici u Bosni i Hercegovini sada nalaze u situaciji da obnavljaju stare socijalističke formule (kao što su – nacionalne kvote, rotacije, etnički-utemeljene političke jedinice, “jedinstveni” karakter državne strukture – ni konfederalan, ni federalan), pa čak i stare socijalističke institucije (npr. Predsjedništvo Bosne i Hercegovine), umjesto da se trude uspostaviti liberalno-demokratske institucije, slične onima u drugim (stabilnijim) europskim zemljama. Prvi je cilj međunarodne intervencije – stabilnost – postignut, ali se na drugom – promoviranju liberalne demokracije – nije učinilo gotovo ništa. Budući da je taj drugi cilj (ideološki) bio u najmanju ruku jednako važan, ako ne i važniji od prvog, misija međunarodne zajednice u Bosni i Hercegovini izgleda sve više neuspješna. Istodobno, izgleda kao da se ona ne može izmijeniti: ni voljom samih Bosanaca i Hercegovaca, ni voljom Ujedinjenih naroda. Ni unutar Bosne i Hercegovine ni izvan nje (unutar Ujedinjenih naroda), naime, nema suglasnosti za neki novi sporazum, odnosno neku novu formulu. Tako Bosna i Hercegovina polako upada u stanje potpune blokade, kojim je malo tko zadovoljan.

Pred dilemom: stabilnost ili demokracija, Daytonski je sporazum odabrao stabilnost, pa i pod cijenu (privremene?) suspenzije demokracije. Postavlja se pitanje, međutim, može li se stabilnost dugoročno održati bez uspostave *demosa* i svih institucija koje pripadaju *demosu* – bosanskih izbora, bosanskog javnog mnijenja, bosanskih medija, bosanskih privrednih, političkih i kulturalnih institucija, bosanskih političkih stranaka itd. Može li se, drugim riječima, Bosna i Hercegovina trajno stabilizirati bez razvijanja *bosanskog državljanstva*, ili – da primijenimo koncept uspostavljen u liberalno-demokratskom rječniku – bez *bosanskog političkog naroda*. Ne *bošnjačkog*, nego *bosanskog*! Može li se, dakle, Bosna i Hercegovina održati bez raz-

vijanja osjećaja državlanske pripadnosti, državljanskih prava i državljanskih dužnosti; bez osjećaja pripadnosti Bosni i Hercegovini kao domovini Bosanaca i Hercegovaca, bez obzira na njihove kulturalne (religijske, jezičke i druge) razlike?

Usporedbe s drugim stabilnim liberalno-demokratskim državama ukazuju da je gotovo nemoguće zamisliti da se bilo koja liberalno-demokratska država dugoročno održi kao stabilna politička jedinica bez postojanja *političkog naroda*, *demos* čija bi to država bila. Ignoriranje koncepta *demos* u samom je srcu neuspjeha ne-liberalnih “država”, koje se nisu uspjele dugoročno stabilizirati. Socijalističke države – sa svojim konceptom “odumiranja države” dopuštale su i razvijale lojalnost ideologiji, etnicitetu, regionalnim zajednicama i klasnim udrugama – jedino su u odnosu na državu i državljanstvo bile i ostale ambivalentne. Teokratske “države” su također negirale važnost države i osjećaja državljanstva, negirajući potrebu za *demosom*. U krajnoj liniji, negiranje *demos* jest u temelju permanentne nestabilnosti tih kvazi-država.

50 Liberalno-demokratski koncept polazi od pretpostavke da je jedino razvijanjem demokratskih elemenata (uz njihovu korekturu liberalnim korektivima) moguće dugoročno stabilizirati svaku (ili barem svaku europsku) državu, uključujući i Bosnu i Hercegovinu. Postavlja se stoga pitanje: ne bi li onima koji slijeđe liberalno-demokratsku političku doktrinu trebalo izgledati da je ključ stabilnosti upravo u proširivanju, a ne suspendiraju, demokratskih institucija, i naročito – osjećaja državljanstva u Bosni i Hercegovini? Ne radi li, dakle, međunarodno predstavništvo u Bosni i Hercegovini, upravo ključnu pogrešku sa stanovišta svog vlastitog mandata, kad ne poduzima dovoljno da razvije osjećaj da je Bosna i Hercegovina doista država njenih državljana, a ne politički okvir kojeg na životu održava patronat međunarodnih snaga, makar i u interesu samih njenih državljana? Također, postavlja se pitanje: je li vrijedno održavati stabilnost, ako je ta stabilnost protivna demokratski izraženoj volji državljana? Napokon, je li opravdano (ne samo s moralnog stanovišta, nego i s jurističkog) negirati političku volju izraženu ne više govorom oružja i nasilnim aktivnostima, nego na miran, politički način? Drugim riječima, ima li opravdanja za trajnu prisutnost međunarodnih snaga, i trajnu “suspenciju” demokracije – čak i kad bi bilo izvjesno da bi obnova demokratske prakse ugrozila jedinstvo Bosne i Hercegovine?

Ovdje dolazimo do drugog važnog pitanja, koje međunarodno predstavništvo više ne može izbjeći. Ako je doista činjenica da se ni nakon osam godina od Daytonskog sporazuma ne može jamčiti da bi demokratska Bosna i Hercegovina opstala, onda se moramo zapitati – je li očuvanje jedinstvene Bosne i Hercegovine pod svaku cijenu doista jedina (ili čak i najbolja) opcija, ne samo za ljude u toj dr-

žavi nego i za zagovornike liberalnog koncepta općenito? Ako je doista nemoguće uspostaviti *bosanski narod*, ima li onda smisla inzistirati na jedinstvu pod svaku cijenu – ili je bolje, nasuprot tome, nastojati na stvaranju uvjeta za liberalno-demokratski karakter dviju ili triju separatnih *političkih naroda* koji bi zamijenili mjesto koje sada zauzimaju tri postojeća *etnička naroda*. Jer etnički nacionalizam, koji je Bosni i Hercegovini donio toliko zla, može biti poražen ili s razine *bosanskog političkog naroda* ili s razine separatnih *političkih naroda* – *bošnjačkog, srpskog i hrvatskog*. Ako je nemoguće ovo prvo (u što osobno sumnjam – iz više razloga, od kojih je prvi u netočnosti teze o “vječnoj etničkoj mržnji”, a drugi u relativno uspješnom pokušaju da se iz raznih etničkih naroda formira *slovenski i hrvatski* politički narod, koji u sebi uključuje, ako ne već sve, a ono sigurno vrlo značajan dio postojećih manjinskih *etničkih naroda* u te dvije zemlje), nije li onda bolje pokušati ovo drugo, nego očuvanjem *statusa quo* priječiti put razvoju i jednog i drugog?

Ne radi se, naravno, samo o hipotetičkom ili pukom teorijskom pitanju, nego o vrlo osjetljivoj političkoj temi, o kojoj se mora razgovarati s krajnjim obzirom. Kao nijedna druga zemlja u Europi, Bosna i Hercegovina je prošla kroz strašan rat u prvoj polovici devedesetih. Taj je rat odnio mnoge ljudske živote i porušio ono što su generacija Bosanaca i Hercegovaca gradile. On je bio inspiriran nasilnom separatističkom logikom – prije svega bosanskih Srba, a potom i bosanskih Hrvata. Ideologija koja je stajala u pozadini tog ekstremnog separatističkog nacionalizma bosanskih Srba i Hrvata bila je protivna svemu onome što karakterizira liberalnu demokraciju: konceptu individualnih i grupnih prava, ideji jednakosti državljana bez obzira na njihovu etničku (religijsku, kulturalnu, jezičku) posebnost, konceptu parlamentarizma kao jedinog modela rješavanja konflikata, ideji pluralnosti itd. Separatistički ideolozi poput Radovana Karadžića i Mate Bobana odgovorni su za mnoge zločine počinjene na područjima koja su kontrolirali – pa je potpuno razumljivo da svaki liberalni demokrat drži da je intervencija protiv njih bila ne samo opravdana nego i nužna. S tim će se složiti i protivnici nasilnog separatizma i zagovornici koncepta multikulturalnosti – čak i ako nisu liberali. Intervencija protiv Radovana Karadžića, drže i zagovornici liberalizma i zagovornici multikulturalizma, opravdana je, budući da njegova “država” nije ni namjeravala ostvariti prvu (a za liberale i jedinu) funkciju države: to da zaštiti sve svoje državljane (bez obzira kakvi bili) od unutrašnjih i vanjskih napada. Problem koji su liberali imali sa separatističkim kvazidržavama u jugoistočnoj Evropi (a naročito s onima u Bosni i Hercegovini, koje su nastale u ratu) nije bio *per se* u tome što su se one izdvojile iz postojećih država, pa time povrijedile načelo suverenosti. Problem je bio *prije svega* u tome što one nisu bile države u liberalno-demokratskom smislu: tj. nisu htjele ispuniti osnovni smisao ideje

države – a to je zaštita državljana (a do neke mjere i ostalih) na njihovu teritoriju, te promoviranje ideje *slobode* u njima. Karadžićeva i Bobanova “država” osnovane su s upravo suprotnom namjerom – da ugroze one svoje “državljanke” koji se nisu uklapali u njihov koncept “državljanstva”. Od “slobode” u njima nije bilo ni malog slova “s”. Etničko čišćenje manjina, ubijanje i protjerivanje svojih vlastitih “državljana” pokazali su da se uopće ne radi ni o kakvim modernim državama, nego o pukom instrumentu u biti rasističkog koncepta, suprotnog svemu što moderna država (kao u biti liberalno-demokratski koncept) podrazumijeva pod pojmom “država”.

Svaki liberalni demokrat, bio zagovornik ili protivnik koncepta multikulturalizma, pozdravit će intervenciju protiv antiliberalnih snaga u Bosni, protiv snaga koje nisu polazile od načela ljudskih (individualnih) prava, pluralizma i parlamentarizma. Ovo naglašavam upravo zato što vjerujem da se u ovom slučaju radi o ideološki-motiviranoj intervenciji, u kojoj su se liberalne snage (predvođene liberalnim američkim predsjednikom Clintonom, kojemu se kasnije – pri intervenciji u odnosu na Kosovo pridružio liberalni britanski premijer Blair) suprotstavljale anti-liberalnim, ultrakonzervativnim, ekstremno-nacionalističkim ili čak neo-fašističkim snagama u Bosni i Hercegovini. Razumljivo je, stoga, da obnova rasprave o smislu opstanka i mogućnosti raspada Bosne i Hercegovine već sama po sebi može izazvati uspomene na početak rata, te biti prebolna za mnoge.

Međutim, treba ipak reći da međunarodna intervencija nije bila u prvom redu usmjerena protiv separatizma kao takvog. Liberalne snage nemaju ništa protiv separatizma ili unitarizma kao takvog – one i jednu i drugu doktrinu promatraju svojim ideološkim očima, i mjere prema količini liberalizma kojeg sobom nose separatistički/antiseparatistički pokreti. Liberali nemaju u načelu ništa protiv separatizma kao takvog, pod uvjetom da on ne ugrožava temeljna načela liberalizma – individualna prava, pluralizam i parlamentarizam. Uostalom, u to smo se mogli uvjeriti prilikom podrške koju su upravo liberali (primjerice Genscher) dali slovenskom i hrvatskom separatizmu. Oni su ga podržavali jer su vjerovali (drugo je pitanje, naravno, jesu li se u tome prevarili ili nisu) da se radi o borbi između liberalnih republika i ne-liberalne federacije (odnosno anti-liberalne Srbije), te su držali da je separatizam opravdan jer bi pomogao širenju ili zaštiti liberalizma u tom dijelu Europe. Na drugoj strani, oni nisu podržali separatizam hrvatskih Srba, ne zato što bi se protivili separatizmu kao takvom, nego zato što je on ugrožavao liberalni karakter nove hrvatske države (ponovno, kako su ga oni vidjeli), a favorizirao anti-liberalne snage izvan same Hrvatske (prije svega JNA, a također i Srbiju). Radilo se, dakle, prije svega o ideološkoj intervenciji, a ne o intervenciji za očuvanje neke države ili uništenje druge.

Iz te perspektive gledano – potpuno je jasno da liberalno-demokratske snage nisu htjele priznati separatizam jednog Radovana Karadžića ili Mate Bobana. No, pod uvjetom da su snage koje su ta dvojica lidera vodili poražene, te da je anti-liberalni koncept doživio slom u samoj Bosni i Hercegovini – bi li liberalno-demokratske snage trebale i dalje biti protivnice separatizma, ili bi na separatizam trebale ponovno gledati kroz ideološke filtere, pa se upitati: hoće li takav separatizam pomoći ili odmoći prodoru liberalne ideologije na nekom području? Drugim riječima – odluči li se sutra većina Srba (ili Hrvata) na demokratskom referendumu u Bosni i Hercegovini da bi im bilo bolje živjeti u liberalno-demokratskoj, parlamentarnoj i pluralističkoj samostalnoj državi, nego u okvirima bosansko-hercegovačkog “protektorata” u kome su demokratske vrijednosti suspendirane, a politički je život pod kontrolom nekog tuđeg predstavnika – bi li i onda liberalni demokrati imali dobrih razloga da se protive takvoj odluci? Naročito ako bi promjena granica značila smanjivanje, a ne proširenje teritorija koji kontroliraju.

Ovo je pitanje apsolutno ključno u svim raspravama o budućnosti Bosne i Hercegovine. Suvremene liberalne teorije o samoodređenju, naime, ističu razliku između nasilnog i nenasilnog separatizma. Nasilni separatizam, kao uostalom i svaka druga nasilna ideologija, mora biti poražen. Suvremene liberalno-demokratske države prilično su uspješne u tome: u Sjevernoj Irskoj, u Baskiji i na Korzici (da uzmemo samo neke primjere iz razvijenijih liberalno-demokratskih zemalja) nema nikakve dvojbe da će država intervenirati i uspješno spriječiti terorističke i druge nasilne akcije lokalnih separatističkih pokreta. Međutim, istodobno će te iste države jamčiti punu slobodu političkog djelovanja nenasilnom, političkom, i na liberalno-demokratskoj ideologiji utemeljenom separatizmu. U Škotskoj je, primjerice, sasvim legitimno da Škotska nacionalna partija (SNP) na izborima i u parlamentu otvoreno traži izdvajanje Škotske iz Velike Britanije. Koliko god nasilni separatizam bio kažnjiv i zabranjen, toliko je nenasilni liberalni separatizam u liberalnim porecima dopušten kao legitimna (iako ne i dobrodošla) politička opcija. Linija podjele između dopustivog i nedopustivog, dakle, nije između separatizma i unitarizma – nego između nasilnog i nenasilnog, liberalnog i anti-liberalnog. Separatizam je time podijeljen na nasilno i nenasilno “krilo”, a time i značajno oslabljen u odnosu na njegovu snagu u neliberalnim porecima, gdje se svi separatisti tretiraju isto, pa ih se jednostavno upućuje na suradnju i formiranje jednog jedinstvenog fronta. Za razliku od toga, u liberalnim porecima, nasilni i nenasilni separatisti su u zavadi, često djelujući više jedni protiv drugih, nego protiv svojih pravih političkih protivnika – unitarista. Politička legalizacija separatizma, dakle, uopće ne povećava njegovu snagu – nego je slabi. Proces devolucije u Britaniji, pri-

mjerice, oslabio je Škotsku nacionalnu partiju u tolikoj mjeri da ona danas ima daleko manje izgleda da ostvari svoj glavni politički cilj nego bilo kad u prethodnih tridesetak godina. Nasuprot tome, separatizam u neliberalnim porecima ima veće izgleda na uspjeh: što zbog neracionalne politike koja spaja u jedno nasilne i nenasilne grupe (te im dodaje i druge opozicionare postojećem poretku), a što zbog slabosti same ne-liberalne države. Zašto bi Bosna i Hercegovina bila izuzetak?

Po mom mišljenju, nema dobrih razloga da se odgađa konstituiranje bosansko-hercegovačke države sa punim formalno-pravnim suverenitetom, te da se istodobno ne postavi i pitanje: žele li ili ne postojeći “nacionalni” segmenti u Bosni postati dio bosansko-hercegovačkog *demos*. To bi praktički značilo da bi mandat međunarodnih institucija u Bosni i Hercegovini morao završiti referendumom građana Bosne i Hercegovine (vjerojatno u obje jedinice, Federaciji i Republici Srpskoj) o tome žele li ili ne da Bosna i Hercegovina opstane. Kao i svi drugi referendumi u 1991. i 1992., i bosansko-hercegovački je referendum o nezavisnosti bio daleko od slobodnog i poštenog (“free and fair”). On se održavao u stanju neposredne ratne opasnosti, u doba kad su susjedne zemlje bile uključene u rat, te kad je prijetilo da će se taj rat preliti u samu Bosnu i Hercegovinu. Taj je referendum organiziran protiv volje samog bosansko-hercegovačkog političkog vrha, na zahtjev međunarodnih institucija. U njegovoj pripremi su se, doduše, pojavile i snage “za” i snage “protiv” nezavisnosti, ali su snage “protiv” prijetile upotrebom sile, a potom i bojkotirale sam referendum. Snage “za” su ignorirale protivljenje značajnog segmenta populacije koji je bio “protiv”, a potom su proglasile nezavisnost na način koji je bio ustavno gledano dvojben. Povrh toga, alternativa državnoj nezavisnosti Bosne i Hercegovine u tom trenutku bila je – politički i pravni *vacuum*, budući da je jugoslavenska država bila doista u stanju raspadaanja, pa se nije znalo u kojoj bi to državi Bosna i Hercegovina bila da nije proglasila nezavisnost. Koliko god, dakle, referendum o nezavisnosti Bosne i Hercegovine iz 1992. bio u tim okolnostima gotovo neizbježan, on vrlo teško može biti uzet kao neproblematičan izraz volje građana Bosne i Hercegovine da doista žele opstanak svoje države. Uostalom – daytonska struktura Bosne i Hercegovine (značajno različita od one iz 1992) nikad nije bila predmetom nekog referenduma, ili čak i ozbiljnije političke rasprave – a čini se da je priličan broj onih koji su s njom nezadovoljni. Nije li, stoga, vrijeme da se sad – u miru, na politički način, bez ikakve prijetnje oružjem – sva ta pitanja rasprave, te da se Bosna ili napokon demokratski legitimira ili da se zaključi da ni u miru, ni u tim novim političkim okolnostima, ne postoji dovoljna volja (ili interes) za uspostavljanje *bosanskog demos*, a time i *bosanske liberalno-demokratske države*.

U prvom slučaju (za kojeg se osobno nadam da bi mogao prevagnuti nad separatizmom), Bosna i Hercegovina bi dobila čvrsti temelj. Više ne bi bilo moguće tvrditi da se radi o krhkoj političkoj jedinici koju na životu održava samo volja vanjskih faktora. U drugom, pak, slučaju – međunarodni bi predstavnici morali osigurati miran raspad bosansko-hercegovačke države i liberalni karakter novih država, koje bi nastale na njenom tlu. Naime – morali bi jasno dati do znanja da je stvaranje novih država moguće samo pod pretpostavkom da se iz tog procesa apsolutno isključi svako nasilje, te samo pod pretpostavkom da prava manjina i osobna prava nisu ni na koji način ugrožena. Separatizam može biti dopušten samo pod pretpostavkom da je liberalan po svom karakteru, a to znači i nenasilan. Sve to, da podsjetim, nedostajalo je u slučaju raspada Jugoslavije, te u slučajevima istodobnog raspada svih njenih republika – osim možda Slovenije i donekle Makedonije – početkom devedesetih. Rat koji je nastao na ruševinama Jugoslavije nije bio posljedica *separatizma kao takvog*, nego *nasilnog* separatizma, koji je po svom karakteru bio *antiliberalan*, pa nije poštivao ni prava manjina, ni individualna prava na samoproglašenim kvazidržavnim teritorijama. Međunarodne snage moraju sad jamčiti da se takav nasilan separatizam više nikad neće pojaviti u Bosni i Hercegovini.

No, međunarodne bi snage bile nekonzistentne u odnosu na svoje prethodno djelovanje, kad bi sada preferirale politiku “bilo kakve, pa i nedemokratske” Bosne i Hercegovine, čak i kad bi alternativa bila dvije ili tri liberalno-demokratske manje države. Međunarodna je intervencija, da podsjetim, bila prije svega inspirirana namjerom da se očuvaju i prošire liberalne vrijednosti. Ona je polazila od pretpostavke da je očuvanje Bosne i Hercegovine kao jedne cjeline nužno prije svega jer bi alternativa bila – pobjeda antiliberalnog separatizma. Suspendacija demokracije mogla je biti opravdana u trenutku kad nije bilo nikakva jamstva da demokratski mehanizmi neće voditi pobjedi antiliberalnih snaga. Međutim, dugoročno gledano – očuvanje Bosne i Hercegovine ne bi imalo smisla ako bi se ta država pretvorila u iznimku, te ako bi u njoj državljanska prava (uključujući i pravo punog odlučivanja o državnim pitanjima) bila trajno suspendirana. Takva bi Bosna i Hercegovina značila, zapravo, pobjedu antiliberalnih snaga, i to ne samo na njihovu teritoriju, nego i na onima nad kojima nisu nikad uspjeli uspostaviti kontrolu. Jedini način da se antiliberalni separatisti poraze jest – povratak demokracije u samu Bosnu i Hercegovinu. To je moguće samo uz postupno – ali sigurno – povlačenje međunarodnih protektora, i u povratku Bosne i Hercegovine njenim državljanima.

No, neće li to stvoriti novu krizu, koja će – upravo kao i s prvim pokušajem promoviranja liberalne demokracije 1990. – rezultirati novim ratom? Nije li

u Bosni prerano za takav rizik? Ako jest prerano – onda, naravno, međunarodne snage moraju ostati. Međutim, one ne smiju gubiti vrijeme i odugovlačiti s onim što je apsolutno nužno: a to je – razdvajanje nasilnog separatizma od nenasilnog, te pokušaj promoviranja *građanskog nacionalizma* u Bosni i Hercegovini. Ova prva mjera znači da se u Bosni i Hercegovini moraju dopustiti političke stranke koje zagovaraju izdvajanje pojedinih teritorija iz sastava te države, ali samo pod uvjetom da liberalna načela budu jamčena (ako treba i uz međunarodnu garanciju nakon odvajanja), te da cijeli postupak bude obavljen bez ikakvog nasilja, i uz jasno reguliranu proceduru. “Razvod” ne bi smio biti zabranjen – ali separatisti će ga moći ostvariti **samo i jedino** pod uvjetom da do njega dođe na apsolutno nenasilan način, te da on ni u kom aspektu ne ugrozi (nego štoviše – da ojača) liberalni karakter i nove i stare (okrnjene) države. Drugim riječima – međunarodna zajednica ne bi smjela sprečavati “plišani razvod”, poput onog između Čeha i Slovaka (1993), ili Srba i Makedonaca (1992) ako Srbi, Hrvati i Bošnjaci odluče da više ne žele ili ne mogu živjeti zajedno. Ali, jedna je stvar “plišani razvod”, a druga onakav kakvog su pokušali provesti u djelo Radovan Karadžić i Mate Boban. To se isto odnosi i na druge – primjerice, na Srbe i Albance u Srbiji–Crnoj Gori (odnosno Kosovu), na Makedonce i Albance u Makedoniji, te na Srbe i Crnogorce u Srbiji i Crnoj Gori. U svim tim slučajevima, međunarodna zajednica (odnosno njen danas prevladavajući liberalni dio) imaju dva cilja: a) da unaprijede demokraciju i b) da spriječe nasilje. Ta dva cilja neće se moći postići sve dok se iz političke bitke isključuju neke doktrine (primjerice, separatizam ili unitarizam), i sve dok se nasilne i nenasilne doktrine tretiraju jednako.

Istodobno, naravno, treba dopustiti i stranke koje se zalažu za unitarnu Bosnu i Hercegovinu, uređenu drukčije od strukture koju je za nju formulirao Daytonski sporazum, pod istim uvjetom: da takvu opciju zagovaraju u politici, bez upotrebe nasilja. Strah od unitarizma, baš kao i strah od separatizma, razvijen je u okviru socijalističke retorike, koja je držala da je svaki nacionalizam zlo, i da ga stoga ne treba dopustiti. Međutim, potpuno je paradoksalno da i liberalno-demokratske snage u Bosni i Hercegovini, uključujući i međunarodne predstavnike, sada nastavljaju tu istu retoriku, ne videći da je ona potencijalno kontraproduktivna.

Sve ovo, naravno, ne znači da je separatizam neizbježan, niti da je – što se mene osobno tiče – poželjan. Ali, ako doista vjerujemo da je separatizam nepoželjan, onda ne bismo smjeli zaboravljati da je – kao što pokazuju primjeri zemalja u kojima je nenasilni separatizam dopušten a nasilni zabranjen – najbolji lijek protiv separatizma njegova politička legalizacija. Naravno, to se može učiniti samo u onim slučajevima gdje je država dovoljno jaka da doista i savlada nasilne separatiste

(kao što savladava i druge nasilnike: unitariste, fundamentaliste, razne radikale, ili nepolitičke nasilnike). U slučaju Bosne i Hercegovine – temeljno je pitanje: je li država tamo u stanju to učiniti? U ovom trenutku, međunarodna zajednica očigledno procjenjuje da nije, te da je upravo zato nužno da se ona sama pojavi kao “zamjena” za državu. U interesu svih bi bilo da se u vremenu koje preostaje do kraja te pokroviteljske uloge koju je međunarodna zajednica 1995. preuzela na sebe, Visoko predstavništvo usmjeri na jačanje lokalnih državnih struktura (policije, sudstva, poreznog sustava, vojske) te *građanskog nacionalizma* (osjećaja državljanstva, patriotizma, kojeg se može unaprijediti kroz obrazovni sustav, medije i u sferi simbola), kako bi se Bosna i Hercegovina sama mogla izboriti protiv nasilnog separatizma i ostati cjelovita, demokratska, pluralistička i liberalna država. Ako u tome uspije, ako nakon odlaska međunarodnih snaga Bosna i Hercegovina postane liberalno-demokratska zemlja koja će se uspješno nositi s alternativom separatizma, onda će se moći reći da je Dayton imao punog opravdanja, i da je svaki euro i dolar uložen u ovih deset godina bio zlata vrijedan. Ako, pak, Bosna i Hercegovina ostane pod trajnom međunarodnom kontrolom, ili se s povlačenjem međunarodnih snaga pokaže ponovno preslabom da razoruža nasilne separatiste i politički ne porazi nenasilne separatiste – onda će se postaviti pitanje: kakvog je sve to skupa imalo smisla. Daytonski poredak bio bi u tom drugom slučaju zabilježen ili kao neki novi imperijalni eksperiment, ili pak (što je još gore) kao neki *intermezzo* između jednog tragičnog sukoba i drugog.